

ՄԱՅԵՆԱՐՈՍՍԱԿԱՆ

ԱՄԵՐԱՆԳԵՆԱՅ Մայիս. Աղթնադեղայ) Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կանայեանց, Տիփլիս 1909, 8° էջը 2 + 474 + իթ. Գրք 3 ըս.:

Exegi monumentum aere perennius
կրնայ գոյել առաւելայ մամուլը. Ագաթանգեղայ "բազմաթիւ ձեռագիրների բաղդատութեամբ" հայկապ հրատարակութիւնը, որուն երկար տարիններէ ի վեր կը սպասէր ակնկալոյց հայ բանասիրութիւնը, լոյս տեսաւ վերջապէս՝ երկու գիտնականներու աշխոյժ աշխատասիրութեամբ:

Յայտագրին գեղուցումը թէ "հրատարակութիւնը պէտք է լինի բնորոշ ներքուստ եւ արտաքուստ", այս անգամ ալ հաստատեցաւ ամենայն ճշգրտութեամբ:

Ընդարձակ Յառաջաբանը (էջ Ե—ԵԹ), գրուած Գ. Տէր-Մկրտչեանէ եւ Ստ. Կանայեանցէ, նուիրուած է ամբողջապէս Ագաթանգեղոսի 26-ազգաց քննութեան, որ արժանի է լուրջ ուշադրութեան, թէ եւ տեսչ չի ներքի ինքի՝ երկար կանգ առնուլ հոս: Հրատարակութեան համար նկատի առնուած են յատկապէս Էջմիածնի Մատենադարանին 26-ազգիրներն ու ծանօթ ապագիր օրինակները, նաեւ առանձնականներն ձեռագիրներն, որչափ մատչելի եղած է, չեն վերկայած ուշադրութենէ, այնպէս որ Հրատարակչները բնագիրը վերականգնելու համար կրցած են համեմատութեան առնուլ 60ի չափ ձեռագիր եւ ապագիր օրինակ (հմտ. Յառաջաբան, էջ Ե—ԵԹ եւ էջ ԿԸ—ԿԹ):

Այս եւ այլ ծանօթ բազմաթիւ օրինակներու գաղափարութիւնը կատարուած է շատ մեծ յաջողութեամբ. երեք գլխաւոր խումբ նկատած են Հրատարակչը. "Ա. խումբ (էջ ԺԳ—ԺԶ), ձեռագրի մեծամասնութիւնը, ունին առաջին եւ երկրորդ հրատարակութեան կարճ Յառաջաբանը, այս խումբը կը նշանակեն Ա, Բ եւ զգնագրերով, որմէ ունեցած են ձեռքի տակ 8 26-ազգիր, որոնք ծագած են ԺԶ—ԺԸ գրքերու մէջ: Ասանցմէ դուրս կան 7 "26-ազգիրներ, որոնց ինչ խմբի պատկանիլը մնում է անորոշ" (էջ ԻԷ—ԻԹ): Բ. խումբ (էջ ԻԹ—ԼԷ) որուն համար ձեռքի տակ ունեցած են միակ 26-ազգիր մը եւ Վենետիկեան հրատարակութիւնները, ամենէն լաւ խմբագրութիւնն է (յսմէ 1261), որմէ ծանօթ են ցայսօր 9 ձեռագիր եւ 3 ապագիր եւ ՆԵ. յոյն Ագրիթանգեղոսը "այս խմբից թագգմանած է" (էջ ԼԶ): Գ. խումբ որմէ ունին ձեռքի տակ 3 26-ազգիր եւ մէկ Տօնական, ասանցմէ դուրս ծանօթ է օրինակ մը մեր Մատ. Թ. 314:

1 Տէր-Մկրտչեան խոսելով մեր Մատ. Թ. 314 26-ազգրին վրայ, նոյնը կամ ինքեանի Թ. 1659 26-ազգրին ընդօրինակութիւն կը համարէ եւ կամ "երկուսն էլ, կ'ըսէ, ընդօրինակուած են մի մայր 2.—Բցն եւ կը յայտարարէ:

Այս երեք խմբերէն "Հնագոյն եւ երկրորդ խումբ, որից ծագել են երրորդն ու առաջինը, (էջ ԽԴ): Այս կարեւոր բաժանման համեմատ, որ արժանի է ամենայն վստահութեան, եղած է նաեւ 26-ազգաց ընտրութիւնն եւ համեմատութիւնը կատարուած:

Բնականաբար այսպիսի մանրակրկիտ քննութեամբ 26-ազգաց կատարուած համեմատութիւնները պիտի ընծայեն մեզի վերականգնուած բնագիր մը Ագաթանգեղայ, զոր ուրախութեամբ եւ շնորհակալ սրտիւ կրնանք բնել թէ "նինք":

26-ազգաց ուսումնասիրութեան կը յաջորդեն "Մատենագրութիւն" Ագաթանգեղայ մասին (էջ ԿԴ—ԿԷ) Ստ. Կանայեանցի գործը, զոր ամբողջական կարելի է անուանել, թէպէտ եւ կը պակսին ինչ ինչ քննութիւններ, — "Համառօտ Յայտագր" համառօտութեանց (ԿԷ—ԿԹ) եւ վերջապէս "Բովանդակութիւն" (էջ Լ—ԼԶ) հետեւողութեամբ Փեշտաճաճեանի հրատարակութեան ոպ. 1824): Բնագրին կցուած են էջ Ա—ԺԵ Արեւրաց ցուցմունքը: Էջ ԺԶ—Լ Զանգ անուանց եւ ուղղելեաց:

Բնագրին՝ գործածելու դիւրութեան համար բաժնած են Հրատարակչի էջ 930 հատուածի, որ յս մասնուած է: Ամեն էջ ունի իւր ոտղայ մասը, որոնց համեմատ կը նշանակուին նաեւ 26-ազգաց տարբերութիւնները ստորեւ, որոնք երբեմն էջին երեքին երկուքն իսկ կը գրաւեն: Այս ձեռագրական տարբերութեանց մէջ հաճոյքով կը տեսնենք նաեւ Բուզանդայ, Կորեան, Սերէոսի, Ուխտանիսի եւ այլ մատենագրաց անունները, որոնք նորաճար կուտաններ կ'ընծայեն ընտրելագոյն ընթերցողներին որոշելու համար:

Ամենայն գովութեան արժանի է յայտմ Հրատարակչի ընտրու տարած ինամբն ու բարեկողմութիւնը. աշխատութիւն մէջ, որ որչափ յաջնեցուցիչ է, այնչափ ալ մեծապէս է գիտութեան համար: Այս միակ միջոցն է վերականգնելու համար

Թարեաններին է մնում ճշգրէ ի ժողոպ այս հանգամանքը, ունենալով մեր ԺԻ (Թ. 1659) բոլոր մանրամասնութիւնները,՝ երկուքն ալ մանր համեմատելով համարուեցանք թէ երկուքն ալ, քանի մը առանձնայատուկ ընթերցողանուններ ի բաց անելով, à la lettre նոյն են իրարու, նոյն իսկ անյայտի վիճակներու մէջ նմանողական ընդօրինակէ է մեր 2-ը. հմտէ ի մէջ այլոց լոյսիկէ (այս. էջ 95, 10 = 26-ա. 40-ը), շար Բոյր (այս. 111, 9 = 26-ա. 40-ը), օրպաւնը երբ (140, 6 = 62-ը), Յնգրանի (142, 2 = 63-ը), Եռնայցի (148, 10 = 87-ը), յաղորդելու (176, 19 = 83-ը) եւ այլն: Իսկ թէ ինչ գագաթաբե, ԺԻ նախագագաթարեն թէ ԺԵ, ուղղակի ընդօրինակուած է շատ-ըղեցունք ապահով կուտան մը գտնել:

1 Այս ապագրութիւնը եղել է, կ'ըսուի (Բառաշարան Ժ.) 1822ին, երբեւ 1824-ը զեկպակ է: Բացի հետաքրքրական է որ նոյն 1824 թուականն ունի եւ Զարգուանալեանը, նոյնը եւ Ցաղեմարը Մեր Մատ. օրինակը 1824 թուականը կը կրէ: զոր անանծից գրիչ մը ուղղած է 1822: Կ'երեւայ թէ 1824ին գործընէ Զախաւը միայն նոր ապուած է, եւ ոչ թէ ամբողջ բնագիրը:

Ե. զարու մեր գասական Ագաթանգեղոսը։ Առ այս գիտնական Հրատարակիչներն ալ ձեռնհաս համարեալ են, բայց չենք կրնար չայտնել մեր ցարդ կէտի մը նկատմամբ, որ որչափ բազմալի էր, այնչափ ալ պակասութիւնը զգալի է։ Ոսկեգաւթեան գրուածքի մը հրատարակութեան մասին եւ որի խօսքը. այսպիսի գրուածքի համար անհրաժեշտ է պարտաւորութիւն մը՝ քաջ ծանօթութիւն մը ոսկեգաւթեան հայերէնի նկարագրին, յատկութեանց ու նրբերանգութեանց, հին Ագաթանգեղոսի էջերէն գտելու, որոշելու համար ձեռագրական աղաւաղութիւնները որ ջրուցան կը նշմարեն այնպէս կարկառուն, որոնց սակայն իրաւունք տրուած է բնագրին մէջ մանկելու. օրինակի համար էջ 46, 10 կ'ընթեռնուի «Իւրով փառաբանելու համար»։ այս գարծուածքը գասական է, այլ յունարանութիւն, որմէ շատ կը խորշկն ոսկեգաւթու մատենագիրները. Չեռագրաց տարբերութիւնք կու տան լաւագոյն ընթերցուածը. aβadd՝ ունին «Իւրով համար»-ի մէջ փառաբանելու, որ սովորական է գասական մատենագրութեան համար. նաեւ 144, 17. 343, 5. 380, 13. 430, 1։ էջ 298 «Լորտնաշէն»-ը, այս բառը բնորոշ է, ԱՐ բնորոշագոյնը պահած են «Լորտնաշէն»-ը, այսպէս նաեւ «Երկրագործ», որ սակայն երկու անգամ մուտ գտած է բնագրին մէջ (էջ 200, 4. էջ 400, 13) իսկ «Երկրագործ»-ը ծանօթութեան մէջ ձեռնած է, տես զարմեակ ստորագրութիւն (էջ 422) մինչ ββdd՝ ունին «ստորագրութիւն»։ —

Այսպիսի համեմատական հրատարակութիւն մը ինչպիսի յեղափոխութիւններ կը զարթուցանէ հայ գրականութեան պատմութեան մէջ, յայտնի է. որչափ հաւանական համարուած կարծիքներ կը լուծուին, եւ որչափներն ինչ հակադրական ստուգութեան սահմանը կը մանեն, որչափ նոր բառեր գտնական հայերէնի բառամթերքը կը հարստացնեն եւ որչափ սխալ բառեր ու ընթերցումներն բառագրաց էջերէն ու ոսկեգաւթեան հայերէնի սահմանէն կը մերժուին արտահայտւած. օրինակներ շատ են.

1. Ագաթ. Վենետ. տպ. յառաջարկին հակիւստողապոսական բառին ստուգարանութեան նկատմամբ ինչոր յարուցում է նախ Բզմ.ի մէջ (1897ին, էջ 228), Բազմալեւկ (անդ, էջ 271—2) բառաւորաց կարծիքը յառաջ բերելէն ետքը այս բառը երկու բառերու աղաւաղում համարելով, «որոց մին անպատճառ պէտք է բայ լինէր», կը կարծէ թէ գոյցէ սկզբնաբար եղած ըլլայ, «նա զարդապատ անիւս»։ Դահապետեան (Ուղղ. Ագգ. Մատ. էջ 32) լաւագոյն կը համարէ ընթեռնուել «զէրբը ննիթիւս արդապատ անիւս», Այս այսչափ ինչոր աւարկայ եղող բառը որ թողուած «էր այնպէս մինչեւ Ժամանակաւ ստուգանքի, որ թուի անպատշաճ» (Ագաթ. 1855), նոր հրատարակութեան մէջ չկայ։ «24այ եւ ոչ մի ձեռագրում» (նոր տպ. էջ 10), որոնք միաբերան կ'ընթեռնուին «ուստի եւ կամ զէրբը եւ կամ որպէս» որ ոսկեգաւթեան մատենագրաց շատ բնամանի նախագաղութիւն մըն է։ — Լազարէ Ագաթ.ի հայ բնագրին

պարզապէս Թարգմանութիւն ըլլալը ցուցնելու փաստ կ'անուր Ռուսիոյ մէջ, զոր կ'անուանէ eine hybride Form (Agath. 136). Տաշեան այս կարծիքը մերժելով (Ագ. առ Գեորգ. ատոր. էջ 50) կ'ըսէ (Ռուսիոյ) յաճախ գործածական է նախնեաց լեզու ինչպէս զհայերէն Արեւելիս. եւ ծանօթ. մէջ «Ագաթ. վեց անգամ Ռուսիոյ յիշելով եւ ոչ անգամ մը Արեւմտական կ'անուանէ, Նոյնպէս խորհրդային ութ Ռուսիոյ կը յիշէ եւ հայերէն երկու անգամ Արեւելիս, Բուլղ. երկու (ուղիղ երեք) անգամ կը յիշէ Արեւմտիկէն ձեռք, Այս երկու կարծիքներն ալ հաւասարապէս տկար հիման վրայ, Ագաթ.ի ոչ բնորոշ 2-ի մը վրայ, իրաւած են. 2-աց համեմատութեան շնորհիւ ինչորք շատ պարզ է. Ագաթ. գրոց մէջ Ռուսիոյ մէջ յետամուտ է (Տմն. 450, 452, 455, 459, 465), ինչպէս ճշգրտեմամբ նկատուած էր շնորհիւ մէջ (1904, էջ 44 ծն.)։ — Խնդրական իւր բառին տեղ aβabdd՝hn ընտրելագոյն ձեռագիրները հակապէս ԱՐՁԵ ոչ բնորոշ 2-ներու ունին իւրեւր ոսկեգաւթեան բառը։

2. Այս կարծիքները կը ջնջուին. բնդհաւանական ցայտ հաւանական համարուած կարծիքներէն շատերը, բնորոշ ձեռագիրներու միւսայն հաւանութեամբ, ստուգութիւն են այսօր, այսպէս թէ Վենետ. տպ.ին զէրբը զանգիւն (էջ 30) անհամա խօսքը զէրբը զանգիւն (էջ 16) ըլլալու է (Տաշեան, Ագաթ. առ Գեորգ. տպ. էջ 56), թէ Սեղեմեայ (էջ 652), որ ի նպատակ Եւսեփոսի Գաթրճեանի աւերորդ լինեալատեման առիթ տուած է (Տեղ. Պատմ. Բ, էջ 479), Եւսեփոս ըլլալու է (էջ 461), թէ Բարսեղ (էջ 589), զոր կարիքը գրել էր սխալագրութիւն համարած է (Հայ. աւթ մեհանները էջ 26), Բարսեղն ըլլալու է (էջ 418), թէ յԱրեւմտական ինքնակն (էջ 650), որ «գրէ մի մեհանութիւն է, որուն միւսքն է ինկեր հայերէն արուեստական բառը» (Մարկարտ, Հայ Բարեպետ, էջ 8), Արեւմտական ըլլալու է եւ վերջապէս թէ ըստապատ (626), զոր Ալեքան (Այրարատ, էջ 204) 2-աց մէջ ըստապատն եւս կարգացած է, եւ զոր թիրեալեան ամենէն հաւանականը կը համարի (Բյով. 1907, Թ. 6), տապատն ըլլալու է (438) եւ այլն։

3. Աւելի կարեւոր է հրատարակութեան բառաւորութեան մատուցած ծառայութիւնը. ընտրելագոյն 2-աց ընթերցումներու մատուցած բառամթերքն մեծ հաճութեամբ պիտի ընդունուի ամեն անոնցմէ, որոնք բնաբանն է բառն է որ գրուածք մը ոսկեգաւթեան կ'ընէ, այսուբանական կարգաւ գնեք հոս Ագաթ.ի նոր հրատարա-

1. Դահապետեան (Ուղղ. աղգ. մատենագր. էջ 46—47) Կորնել Երեմիա իմանք առ որս քան Գոգթեան (էջ 7) խօսքը աւելի ունենալով «Բառանաւոր», կ'ուզէ անձնութեամբ կարգաւ «առ որս 8-ան Այրարատեան առ անիւս», այս կարծեաց ոչ միայն 2-ներէն կը հաւանակին, այլ նաեւ Գալ. 88-րդ խորհրդանի պարտաւորութիւն (Յ 33) ապ.ին առ որս քան Գոգթեան կ'ընթեռնուին. «Արարատեան»։

